

Dom Jacques Dubois OSB, *Les Ordres monastiques*, Paris, PUF, 1991, wyd. 3, in-12°, ss. 128 (Coll. *Que sais-je?*, nr 2241).

Ta jedna z najciekawszych i najnowszych¹ prób prezentacji dziejów monastycyzmu łatwo może ująć uwagi polskiego czytelnika. Nie przyciąga jej wszak ani skromna obojętność i szata edytorska, ani popularna seria wydawnicza, narzucająca formę wykładu i rezygnację z aparatu erudycyjnego. Jedyne osoba Autora, tak zasłużonego dla badań nad monastycyzmem francuskim², stanowi jej zewnętrzną rekomendację. Okazuje się też ona wystarczająca.

Lektura pracy przynosi pełną satysfakcję. J. Dubois jeszcze raz wykazał swą wiedzę i umiejętność posługiwania się słowem pisanim. Krótkie rozdziały (jest ich 26, większość podzielona na liczne części) zawierają stwierdzenia i pytania tyleż proste co fundamentalne. Czyta się je z prawdziwą przyjemnością i wielkim pożytkiem dla zrozumienia tego ciągle jeszcze u nas mało znanego zjawiska, jakim był monastycyzm.

Oczywiście, nie chodzi tu o dane faktograficzne, wśród których zdarzają się zresztą pomyłki³. Celem Autora było przedstawienie ge-

¹ Pierwsze wydanie w 1985 r. Następne edycje niezmienione. W historiografii zachodniej, zwłaszcza francuskiej, praktycznie każdy rok przynosi kolejne, zazwyczaj popularne, syntezy dziejów zakonów, ich katalogi i słowniki. Z ostatnio wydanych por. zwłaszcza cytowaną dalej monografię C. H. Lawrence (przyp. 14) oraz uaktualnione, drugie wydanie M. Pacaut, *Les ordres monastiques et religieux au Moyen Âge. Nouvelle édition mise à jour et augmentée*, Édition Nathan 1993, a także np. Guy-Marie Oury, *Dictionnaire des ordres religieux et des familles spirituelles*, Chambray-lès-Tours 1988; Frère Philippe, *Petite histoire de la vie monastique des origines à nos jours*, Siloë 1992; Gaston et Monique Duchet-Suchaux, *Les ordres religieux. Guide historique*, Paris 1993.

² Zob. *Bibliographie de Dom Jacques Dubois OSB*, wyd. Antonio Linage Conde, „*Studia Monastica*” t. 32:1990 s. 215–229 oraz wydany już pośmiertnie kolejny zbiór jego najważniejszych artykułów J. Dubois, *Aspects de la vie monastique en France au Moyen Âge*, London 1993.

³ Do tych wytkniętych przez D. Misonne, „*Le Moyen Âge*” t. 93: 1987

neralnej linii rozwoju monastycyzmu na przestrzeni wieków. Został on osiągnięty. W dobie tak rozwiniętych badań nad dziejami zakonów, gdy każdy rok przynosi trudną do ogarnięcia ilość nowych prac, takie właśnie krótkie ujęcie — kierujący się ściśle zdefiniowanymi kryteriami porządkujący przewodnik po historii mnichów, był bardzo potrzebny.

Przedmiotem książki jest historia monastycyzmu *sensu stricto*, tzn. mnichów i mniszek posługujących się *Regułą* św. Benedykta z Nursji oraz trzech zaliczonych tu przez Autora zakonów eremickich: kartuzów, paulinów i hieronimitanów, z których tylko pierwsi zajmują na jej łamach więcej miejsca. Kryterium porządkującym, linią przewodnią tej historii są dla J. Dubois dzieje „zakonu monastycznego”⁴, które definiuje jako historię „Reguł, które ustępują miejsca *Regule* św. Benedykta, a następnie «Instytucji»⁵, ewoluujących wokół *Reguły*, która staje się niezmienną”⁶.

A zatem historia monastycyzmu jest tu dla Autora przede wszystkim dziejami „Ordres monastiques”, kształtowania się i ewolucji reguł, następnie instytucji życia zakonnego oraz, w mniejszym sto-

s. 284, dodajmy np. mylną informację, jakoby paulini wywodzili się od pierwszego polskiego eremity (s. 123).

⁴ „Ordo monastique”. Zob. J. Dubois, *Les ordres religieux au XIIe siècle selon la Curie romaine*, „Revue bénédictine” t. 78: 1968 s. 283–309 (reprint w zbiorze *Histoire monastique*, cyt. w przyp. 7). Zwróćmy uwagę na nieprzypadkowy brak w terminologii polskiej dobrego odpowiednika dla francuskiego określenia „Ordo”. Niestety, polskie słownictwo naukowe nie dorobiło się precyzyjnej terminologii dotyczącej dziejów monastycyzmu. Dlatego też podaję każdorazowo brzmienie oryginału.

⁵ Zdefiniowane jako „L’Institutio rassemble les directives canoniques, liturgiques et disciplinaires dans des recueils appelés ordinaires, coutumes, constitutions ou déclarations” (Instytucja — zbiór dyrektyw kanonicznych, liturgicznych i dyscyplinarnych w zbiorach nazywanych rozporządzeniami, zwyczajami, konstytucjami lub deklaracjami), w odróżnieniu od reguły, dającej „L’esprit et grands principes” (ducha i główne pryncypia) oraz zwyczaju, który „pas toujours écrit, transmet les détails pratiques de la vie quotidienne” (nie zawsze spisany, przekazuje detale dotyczące praktyki życia codziennego) (s. 3). Zob. też pracę tegoż autora cyt. w przyp. 4 oraz tegoż, *Les ordres monastiques au XIIIe siècle en France d’après les sermons d’Humbert de Romans, maître général des Frères Prêcheurs (†1277)*, „Sacris eruditi. Jaarboek van Goddienstwetenschappen” t. 26:1983 s. 187–220 i *Les institutions monastiques du XIIe siècle. A propos des coutumes de Chartreuse rédigées par Guignes et éditées par un Chartreux*, „Revue d’histoire de l’Eglise de France” t. 72:1986 s. 209–244 (obie prace powtórzone w zbiorze *Aspects...*, zob. przyp. 3).

⁶ „... celles de Règles, qui s’effacent devant la Règle de saint Benoît, puis celles des „Institutions”, qui évoluent autour de cette Règle devenue immuable” (s. 3).

pnui, zwyczajów klasztornych. Jest to po prostu historia rozwoju instytucji⁷.

Takie ujęcie tematu — zresztą bardzo owocne — determinuje pominięcie w pracy wielu ważnych aspektów życia monastycznego, jak duchowość, asceza, życie umysłowe, gospodarka. Nie oznacza to atoli, że J. Dubois nie docenia znaczenia roli mnichów i ich aktywności. W prezentowanej książce znajdziemy wiele cennych choć z konieczności lakonicznych uwag na ten temat, a ich uzupełnienie przynioszą inne prace tego Autora.⁸

J. Dubois przedstawia dzieje monastycyzmu od momentu jego narodzin w końcu III w. n. e. na pustkowiach egipskich i bliskowschodnich aż do chwili obecnej. Jest to jednak prezentacja w dość ograniczonym kadrze geograficznym. Interesuje go bowiem przede wszystkim monastycyzm zachodnioeuropejski (monastycyzmowi wschodniemu, ortodoksyjnemu, poświęcony jest tylko jeden krótki rozdział), zaś w jego ramach głównie monastycyzm francuski w szeroko rozumianym tego słowa znaczeniu. Z pewnością takie ujęcie tematu narzucił potencjalny odbiorca, czytelnik francuski. Nie bez wpływu były jednak zapewne własne doświadczenia badawcze J. Dubois a także, jak można się domyślać, głębokie nawyki historiografii francuskiej, której przedstawiciele często traktują monastycyzm poza swoim terenem z pewnym przymrużeniem oka, jako pochodny i jednak pośledniejszy.

To skrzywienie perspektywy badawczej nie ma aż tak dużego znaczenia dla okresu od VIII/IX do XII a nawet XIII w. Wówczas rzeczywiście monastycyzm francuski albo kreuje, albo odbija wszystkie

⁷ Takie rozumienie tej kwestii zasygnalizował Autor już w tytule opublikowanego nieco wcześniej zbioru jego najważniejszych prac — J. Dubois, *Histoire monastique en France au XIIe siècle. Les institutions monastiques et leur évolution*, London 1982 (Variorum Reprint). Zob. też uwagi D. Missone, m. cyt. i tegoż, „Revue bénédictine” t. 96:1986 s. 194–195. Inne recenzje nie wnoszą nic nowego, por. F. Amengul, „Studia Monastica” t. 28:1986 s. 195; J.-L. Lemaître, „Revue d’histoire de l’Eglise de France” t. 72:1986 s. 183; Y. Petit, „Collectanea Cisterciensia” t. 48:1986 nr 3 s. (35).

⁸ Zob. np. zebrane w zbiorze *Histoire monastique* (przyp. 7) artykuły: *Les moines dans la société du Moyen Âge* (nr II), pierwodruk „Revue d’histoire de l’Eglise en France” t. 60:1974 s. 5–37 oraz *Office des heures et messe dans la tradition monastique* (nr V), pierwodruk „La Maison-Dieu” t. 135:1978 s. 61–82, a także Tegoż, *La vie quotidienne dans les prieurés au Moyen Âge*, w: *Prieurs et prieurés dans l’Occident médiéval*, Genève-Paris 1987 s. 95–114; Tegoż, *Le travail des moines au Moyen Âge*, w: *Le Travail au Moyen Âge. Une approche interdisciplinaire*, Louvain-la-Neuve 1990 s. 61–100 (też w zbiorze *Aspects* (zob. przyp. 3).

najważniejsze tendencje w rozwoju mnichów. Pomijając okres przed IX w., którego historia i jej poznanie rządzą się innymi prawami, problemy pojawiają się już dla X–XI w., nabierają jednak na znaczeniu w późnym średniowieczu, szczególnie od XV w. Wówczas nowe zjawiska i tendencje w monastycyzmie zachodnioeuropejskim powstają i rozwijają się poza Francją, głównie we Włoszech i na terenach Cesarstwa, a także w Europie Środkowej⁹. Różny też był rozwój monastycyzmu szesnastowiecznego (przed Trydentem) we Francji z jej Sankcją Pragmatyczną (1438 r.) i Konkordatem Bolońskim (1516 r.) oraz w innych krajach — choć ten fragment dziejów mnichów należy ciągle do najmniej poznanych.

Na pewno najlepszymi partiami książki są rozdziały poświęcone przedstawieniu długich linii ewolucji monastycyzmu (np. nr 4, 7–8, 13, 19) oraz dotyczące dziejów mnichów do XII w. włącznie. Co do spraw szczegółowych, to rekomendacji warte są uwagi Autora nt. początków monastycyzmu na Zachodzie (rozdz. 2), ciągle zbyt jednostronnie przedstawianej roli Benedykta z Aniane (5), mniszek (6, 12, 20), genezy i ewolucji instytucji konwersów (s. 29, 48, 56). Zwłaszcza te ostatnie, oparte na własnych badaniach Autora¹⁰, skoryguje może ciągle pokutujące przekonanie o cystersach jako twórcach tej ciekawej i starej formacji.

Książka J. Dubois dobrze służy poznaniu długiej ewolucji monastycyzmu, a dzięki ciekawemu ujęciu tematu często pozwala ujrzeć jego dzieje w nowym świetle. Jej lektura będzie użyteczna zarówno dla badacza historii mnichów, jak i historyka pragnącego poznać główne trendy i problemy monastycyzmu. Z pewnością nie zastąpi ona opracowań szczegółowych oraz obszernych, erudycyjnych syntez w rodzaju prac P. Schmitza, P. Cousina¹¹, wydanych ostatnio dwu waż-

⁹ P. Cousin, *Précis d'histoire monastique*, Paris 1956 s. 401 (Węgry); P. Maier, *Ursprung und Ausbreitung der Kastlet Reformbewegung*, „Studien und Mitteilungen zur Geschichte der Benediktinerordens und seiner Zweige” t. 102:1991 s. 95–114 (Czechy); M. Derwich, *Działalność benedyktynów tyszycyńskich w XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” t. 97:1990 z. 3–4 s. 37–57; Tegoż, *Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1992 s. 443–477.

¹⁰ J. Dubois, *L'institution des convers au XIIIe siècle, forme de vie monastique propre aux laïcs*, w: *I laici nelle „societas christiana” dei secoli XI e XII. Atti della terza Settimana internazionale di studio*, Mendola 1965, Mediolan 1965 s. 183–261 (reprint w zbiorze *Histoire monastique* (jak w przyp. 5).

¹¹ P. Schmitz, *Histoire de l'Ordre Saint-Benoît*, Maredsous, t. 1–4, 1948, t. 5–6, 1949, t. 7, 1956 (t. 1–6 też w tłumaczeniu niemieckim); P. Cousin, *Précis*, jak w przyp. 9. Ciągle zalecana, zwłaszcza dla poznania istoty monastycyzmu benedyktyńskiego, jest praca C. Butlera, *Benedictine Monachism*.

nych dzieł zbiorowych, *Les Ordres religieux*¹² i *Saint Benoît, père de l'Occident*¹³, a dla średniowiecza najnowszej syntezy C. H. Lawrence'a¹⁴ oraz wielkiego przedsięwzięcia, dopiero w części zakończono, I. Gobry¹⁵. Niewątpliwie atoli stanowić może dobry i zalecany wstęp przed wzięciem ich do ręki.

Studies in Benedictine Life and Rule, London 1925 (2 wyd., dostępna edycja francuska i niemiecka). W przypadku cystersów rolę taką pełni synteza L. J. Lekai, *The Cistercians. Ideals and Reality*, Kent State 1977. Zob. też M. Pacaut, *Les Moines Blancs. Histoire de l'Ordre de Cîteaux*, Paris 1993 z bibliografią.

¹² *Les Ordres religieux: la vie et l'art*, pod red. G. Le Bras, t. 1, Paryż 1979 (monastycyzm), t. 2, *Les Ordres actifs*, Paryż 1980.

¹³ Pod red. P. Batselier, Antwerpia 1980 (pierwotną jest edycja holenderska), z dobrą bibliografią i ciekawymi pracami J. Décarreaux i L. Moulin.

¹⁴ *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, London–New York 1984, wyd. 2 zm. 1989 (1991 – czwarte wydanie).

¹⁵ *Les Moines en Occident*, Paris, t. 1: *De saint Antoine à saint Basile*, 1985; t. 2: *De saint Martin à saint Benoît. L'enracinement*, 1985; t. 3: *De saint Colomban à saint Boniface. Le temps des conquêtes*, 1987. Dzieło to może być jednak zalecane tylko od strony zawartości faktograficznej.